

ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΣΕ ΔΗΜΩΔΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Μέσα στην τελευταία πενήκονταετία τὰ δημοτικίζοντα κείμενα τῆς μεταγενέστερης ἑλληνικῆς καὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς μελετιοῦνται συστηματικότερα ἀπὸ πρὶν καὶ δημοσιεύονται ἐπιστημονικότερα σὲ τρόπο πού νά μποροῦν μὲ ἐμπιστοσύνη νά χρησιμοποιηθοῦν καὶ ἀπὸ τὸ μελετητὴ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀπὸ τὸν ἐρευνητὴ τῆς μεσαιωνικῆς δημώδους ἑλληνικῆς γλώσσας. Σήμερα οἱ ἐκδότες καὶ οἱ σχολιαστὲς τῶν κειμένων αὐτῶν εἶναι συστηματικότερα κατατοπισμένοι στὰ γλωσσικὰ φαινόμενα πού παρουσιάζουν τὰ δημῶδη αὐτὰ κείμενα, καθὼς εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε ἐνημερωμένοι στὰ μυστικὰ τῆς νέας μας γλώσσας, πού τόσο συγγενεῦει μὲ τὴ γλώσσα τῶν παλιότερων αὐτῶν κειμένων. Ὅπωςδὴποτε ὁμως, παρὰ τὴν εὐσυνείδητη ἐργασία ἐκδοτῶν καὶ μελετητῶν, ὑπάρχει περιθώριο γιὰ μιὰ ἀποτελεσματικότερη προσέγγιση πρὸς τὰ κείμενα καὶ τὰ γλωσσικὰ τους φαινόμενα—ὅταν μάλιστα τὸ πλησίασμα γίνεται ἀπὸ μελετητὴ πού ἔχει ζωντανὸ τὸ αἶσθημα τοῦ νεώτερου ἑλληνικοῦ λόγου.

Στὸ δημοσίευσμά μου τοῦτο, ἐκδήλωση ἀγάπης καὶ εὐγνωμοσύνης σὲ σεβαστό μου δάσκαλο, καταχωρίζω παρατηρήσεις πού ἔχουν ἀφετηρία τὸ βιβλίον τοῦ David Tabachovitz «Etudes sur le grec de la basse époque» (Οὐψάλα 1943), ἔργου συχνότατα μὲ ἐπιτυχία συζητοῦνται γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ φαινόμενα τῆς μεταγενέστερης καὶ τῆς πρώτης μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς. Οἱ παρατηρήσεις μου αὐτὲς ἐπιδιώκουν νά προσκομίσουν πειστικότερες κατὰ τὴ γνώμη μου ἐρμηνεῖες ὁρισμένων γλωσσικῶν φαινομένων ἢ νά σημειώσουν ἀπλῶς παράλληλα γλωσσικὰ φαινόμενα ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ γλώσσα, πού μᾶς δείχνουν πῶς ἀνάγλυφα τὰ παλιότερα ἐκεῖνα φαινόμενα.

Ὁ Tabachovitz (ὅ.π., σ. 1) διαπιστώνει ὅτι στὴ γλώσσα τοῦ Εὐαγγελίου χρησιμοποιεῖται συχνὰ ἢ ἀσύνδετη παράταξη ἡ.χ. Ματθ. 5, 24: ὑπαγε πρῶτον, διαλλάγηθι. Τὸ πράγμα δὲ φαίνεται καθόλου περιέργο, ἀφοῦ ὄχι μόνο ἤδη στὸν Ὅμηρον (Ζ 340) διαβάζομε: ἀλλ' ἄγε νῦν, ἐπίμεινον¹, ἀλλὰ καὶ στὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ γλώσσα ἀκοῦμε κάθε

¹ Τὸ παράδειγμα τὸ παίρνω ἀπὸ τὸν H. Ljungvik, Beiträge zur Syntax der spätgriechischen Volkssprache, Οὐψάλα 1932, σ. 88.

μέρα : ἄντε πέσε, ἄντε γράφε (=ἐμπὸς πέσε, ἐμπρὸς γράφε), ἄντε γειά σου (=γειά σου). Ἐπασχολεῖ ἐπίσης τὸν Tabachovitz καὶ τὸ ὅτι τὰ ἴδια ρήματα χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ δηλωθῇ περιφραστικὰ ὁ μέλλοντας. Πράγματι βρίσκει στὴ Λαυσιακὴ ἱστορία, ἔκδ. Butler, 70, 6 : ἔπαγε, ἔχε αὐτὴν καὶ τὰ παιδία αὐτῆς· ἐγὼ γὰρ ὑπάγω, γίνομαι μοναχός, αὐτόθι. 74, 3 : ἐκβαίνεις ἢ ὑπάγω λέγω τῷ Χριστῷ, Ἰω. Μόσχος, Migne 87 (3), 2881 A : λάβειε δὲ καὶ τὰ ἐμὰ πάντα καὶ μερίσασθε· ἐγὼ γὰρ ἀπὸ τῆς σήμερον ὑπάγω, ἀποιόσομαι καὶ γίνομαι μοναχός. Ἡ κατασκευὴ αὐτὴ θυμίζει στὸ Σουηδὸ μελετητὴ τὸν περιφραστικὸ μέλλοντα μὲ τὸ θέλω : θέλω γράφω, θέλεις γράφης, κτλ.

Δὲ νομίζω ὅτι ὁ τελευταῖος αὐτὸς συσχετισμὸς τοῦ Tabachovitz εἶναι πετυχημένος¹. Θὰ ἔπρεπε κατὰ τὴ γνώμη μου νὰ παραβάλωμε πρὸς τὴν ἔκφραση τῶν ἀγιολογικῶν χωρίων ἕναν ἄλλο περιφραστικὸ ἄμεσο μέλλοντα μὲ ἐντελῶς λαϊκὴν χρῆση, ποῦ γιὰ τὸ σχηματισμὸ του χρησιμοποιεῖται τὸ ῥῆμα πάω ὡς βοηθητικόν· λ.χ. ἐγὼ πάω κολυμπῶ, ἐγὼ πάω πέφτω (=ἐγὼ θὰ κολυμπήσω ἀμέσως, ἐγὼ θὰ πέσω ἀμέσως). Ἐδῶ θὰ μποροῦσε νὰ θυμίσῃ κανεὶς τὸ γνωστὸ γαλλικὸ ἄμεσο μέλλοντα μὲ τὸ ἀντίστοιχο βοηθητικὸν στὴν περίπτωσιν αὐτὴ γαλλικὸν ῥῆμα aller· λ.χ. je vais partir (=ἀναχωρῶ ἀμέσως). Ὁ Tabachovitz παραβάλλει ἐπίσης, χωρὶς ἕμως νὰ εἶναι σχετικὴ, τὴ νεοελληνικὴ ἔκφρασις : ἐγὼ νὰ πᾶ σ' τὸ φέρω, στὴν ὁποία ἕμως τὸ πᾶ δὲν ἔχει βοηθητικὴ θέσις, προέρχεται ἀπὸ τὸ πάω νά, πᾶς νά, κτλ., καὶ εἶναι ἀκλίτο. Ὁ σχηματισμὸς του εἶναι ἀνάλογος μὲ τὸ σχηματισμὸ τοῦ θά (=ἀπὸ τὸ θέλω νά, θέλεις νά, κτλ.). Οὐτε ἐπίσης ἔχει δίκιο δταν θεωρῇ παρόμοιο τὸ ἀκλίτου χωρίο ἀπὸ τὸ «Βίο τοῦ Ἰωάννου», τὸ γραμμένον ἀπὸ τὸ Λεόντιο Νεαπόλεως, ἔκδ. Gelzer, 46, 2 : δυνως ὁ κύριος Πέτρος ἐστὶν καὶ ἐγείρομαι, κρατῶ αὐτόν. Ἐχομε βέβαια καὶ ἐδῶ ἀσύνδετο σχῆμα, ἀλλὰ τὸ ἐγείρομαι δὲν κατέχει καθόλου βοηθητικὴ θέσις στὴ φράσις, γιὰτὶ διατηρεῖ ἀπόλυτα τὴ ρηματικὴ σημασίαν του.

Πολὺ σωστὰ δέχεται ὁ Tabachovitz (δ.π., σ. 14) ὅτι ἡ ἀναφορικὴ ἀντωνυμία στὰ μετεγενέστερα χρόνια πήγαινε νὰ χάσῃ τὴν ἀπόλυτην ἀξίαν της γιὰ νὰ γίνῃ ὀλοένα καὶ πιὸ πολὺ ἕνα ἀπλὸ μόριον. Αὐτὸ τὸ βλέπει ὁ Tabachovitz νὰ ἐφαρμόζεται, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, καὶ στὸ ὄπερ,

¹ Ὁ μέλλοντας αὐτὸς ὀφείλεται κατὰ τὴ γνώμη μου σὲ συμφυρμὸ τοῦ θέλω γράφει, θέλεις γράφει, κτλ., μὲ τὸ θέλει γράφω, θέλει γράφης, κτλ. ἢ στὴν ἀνάγκη νὰ πάρῃ καὶ τὸ γράφει παρεμφατικὰ καταλήξεις (γιὰ λόγους ἰσως μεγαλύτερης σαφήνειας). Βλ. ὅσα σημειῶνω γιὰ σχετικὰς τύπους καὶ συναφῆ ζητήματα στὴ μελέτη μου : Κριτικὰ καὶ γραμματικὰ εἰς τὸ Κρητικὸν θέατρον Byzant. - neugriech. Jahrb. 11 (1935) 51-57.

ιδίως σὲ ἀλχημικά κείμενα σὰν ἐκεῖνα ποὺ δημοσίευσε ὁ Lagercrantz¹, ὅπως λ.χ. F 20: *να ἐβγάλης τὸ νερό· ὅπερ ἐκβαλλομένου τοῦ ὕδατος, ἐὰν βάλῃς εἰς αὐτὸ τὸ ὕδωρ Ἐρμῆν ζῶντα, οὕτως εὐθὺς ἀσβεσιώνεται.* Ὁ Lagercrantz θεωρεῖ τὸ ὅπερ περιττό· καὶ εἶναι πράγματι περιττό. Ὁ Tabachovitz ἔμως σωστά προσθέτει ὅτι στὴν πραγματικότητα τὸ ὅπερ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος μορίου συνδετικοῦ. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ἤδη παλιότερα² ὁ Tabachovitz εἶχε ὑπογραμμίσει τὸ μεγάλο ρόλο ποὺ παίξει γενικὰ ἢ ἀναφορικὴ ἀντωνυμία μέσα στὰ κείμενα τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς· ρόλο ποὺ δφεύλεται χωρὶς ἄλλο σὲ μιὰ φανερὴ γλωσσικὴ ἐπιτήδευση. Καθὼς καὶ ἄλλοι ἐρευνητὲς παρατήρησαν³, οἱ Βυζαντινοὶ ἐκεῖνοι συγγραφεῖς ποὺ δὲν μποροῦσαν μὲ ἐπιτυχία νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ ἀρχαῖα μόρια καὶ ἤθελαν παράλληλα νὰ ἀποφύγουν τὴ συχνὴ παρατακτικὴ σύνδεση μὲ τὸ καὶ τῶν προτάσεων στὸν καθημερινὸ λόγῳ, ἔρρεπαν σὲ μιὰ συχνότερη χρησιμοποίησιν τῆς ἀναφορικῆς σύνδεσης. Πολλὰ συχνὰ καὶ ὁ σημερινὸς ἀπαίδευτος χωρικός ποὺ φιλοτιμεῖται νὰ μιλήσῃ σὲ «καλύτερη» γλῶσσα χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴ σύνδεση προτάσεων τὸ ἀντίστοιχο τοῦ ὅπερ νεωτερικότερο τὸ ὅποιον. Θεωρῶ περιττὸ νὰ σημειώσω σχετικὰ παραδείγματα.

Χρησιμοποιεῖ ὁ Μαλάλας τὸ ὄθεν ὡς ἀπλὸ καὶ αὐτὸ συνδετικὸ μόριον· Βόνν. 371, 13: *ἐγένετο ἐν Κωνσταντινουπόλει ταραχὴ. Εἶχον γὰρ πλῆθος Γότθων καὶ κόμητας καὶ ἄλλους παῖδας καὶ παραμένοντας αὐτοῖς ἀνθρώπους πολλούς. Ὅθεν εἰς Γότθος... εἰσῆλθεν εἰς τὸ παλάτιον τοξέων μετὰ ἄλλων Γότθων.* Ἡ ἐρμηνεία τοῦ K. Wolf⁴ (ὄθεν = quoniam ex numero) εἶναι ἐντελῶς ἀποτυχημένη, ἐνῶ ὁ Tabachovitz (σ. 12-3), ποὺ δέχεται τὸ ὄθεν ἰσοδύναμο μὲ τὸ λοιπὸν, ἔχει ἀπόλυτα δίκιο. Δὲν πρέπει νὰ ἀγνοοῦμε καὶ τὴν προτίμησιν ποὺ δείχνει στὴ συχνὴ χρῆσιν τοῦ ἀντιστοίχου λοιπὸν ὅχι μόνον ὁ σύγχρονος ἀφηγητὴς, ἀλλὰ καὶ συγγραφεῖς μεσαιωνικῶν κειμένων, ὅπως λ.χ. ὁ ποιητὴς τοῦ βυζαντινοῦ ποιήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου⁵, ποὺ ἰδιαίτερη δεῖχνει ἀγάπην γιὰ τὰ ὄθεν καὶ τὰ λοιπὸν.

¹ Les recettes alchimiques du codex Holkhamicus, Βρυξέλλες 1924.

² Eranos 30 (1932) 99.

³ A. Thumb, Handbuch der neugriechischen Volkssprache², σ. 175 καὶ H. Ljungvik, Beiträge zur Syntax der spätgriechischen Volkssprache, Οὐφάλα 1932, σ. 54 κέ.

⁴ Studien zur Sprache des Malalas, 1 σ. 38.

⁵ Βλ. H. Christensen, Byz. Zeitschrift 7 (1898) 366 κέ.

Νέα ἀντιστοιχία μὲ τὰ νέα ἑλληνικά θὰ διαπιστώσωμε προκειμένου γιὰ ἐπιρρήματα πὸν προσδιορίζουν ἓνα ἐπίθετο καὶ πὸν ἀφομοιώνονται μ' αὐτὸ καὶ στὸ γένος καὶ στὸν ἀριθμὸ. Διαβάζομε στὰ *Miracula S. Georgii*, ἔκδ. Aufhauser, Λειψία 1913 (cod. Ioasaph 308), 10,3: *μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἰς τόσῃν πολλῇν ὕβριν καὶ καταφρόνηοιν ἐφθάσαν.* Στὸ χωρίο τοῦτο παραπέμπει ὁ Tabachovitz μὲ ἀφορμὴ τὸ μεταγενέστερο λατινικὸν *tanta copiosa clementia*. Πράγματι καὶ στὰ σύγχρονα ἑλληνικά θὰ συναντήσωμε ἐκφράσεις ὡς αὐτές: *τόσοι πολλοὶ μᾶς ἤρθανε πὸν δὲν ξέρομε πὸν νὰ τοὺς βάλωμε!* Ἄξιζει μάλιστα νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ χρῆσις ἀπαντᾷ καὶ στὸ στόμα μορφωμένων, πὸν ἔχουν ὅμως τὴν τάσι νὰ τὴ διορθώσουν, μὲλις τὴ διατυπώσουν, μὲ τὸ σωστότερο (λ. χ. *τόσο πολλοί*), καὶ ὅτι ἀκόμη καὶ στὰ ἰταλικά σήμερα, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Tabachovitz (σ. 15), τὸ ἐ *tanta bella* (ἀντὶ *tanto bella*) ἀνήκει στὴν ἐντελῶς λαϊκὴ χρῆσις. Καθὼς φαίνεται, πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιον φαινόμενο.

Ὅπως τὸ *τόσος* μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ ἐπίρρημα *τόσον* πρὶν ἀπὸ ἐπίθετο, τὸ ἴδιον καὶ τὸ τοιοῦτος ἀντικαθιστᾷ τὸ οὕτω. Στὴ φράσι τοῦ Σουτίπα, *Fabulae Romanenses* (ἔκδ. Eberhard, Λειψία 1872) 75,19: *Ἄν εἶχον ἐγὼ τοιαύτην πονηρὰν γυναῖκα, ἐμελλον αὐτὴν ἀνελεῖν θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ προβάλῃ ὡς ἀντίστοιχη τὴν ἀκόλουθη νεοελληνική: Ἐγὼν τέτοιον ἀπαῖσιο ἄνθρωπο, πὼς θὰ μποροῦσε νὰ τὸν κάμῃ κανεὶς φίλο;* Ἄς σημειώσωμε πάντως ὅτι ὁ Tabachovitz ἐρευνώντας τὰ παλιότερα κείμενα παραθέτει δύο μόνον παραδείγματα ὅπου τὸ *τόσος* συνδέεται μὲ τὸ ἐπίθετο *πολύς* (*Miracula S. Georgii*, 10,3: *τόσῃν πολλῇν ὕβριν καὶ* 57,2: *τόσῃν πολλῇν παρορησίαν*).

Καταγράφει ὁ Tabachovitz (σ. 25) ἀπὸ τὸ «Βίον τοῦ Συμεῶν», τὸ γραμμένον ἀπὸ τὸ Λεόντιο Νεαπόλεως, Migne 93, 1681 A: *εἰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὄντων ἡμῶν καὶ τῷ βίῳ δουλεύοντων πάντων πρόνοιαν ἐποιεῖτο ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότης, πόσῳ γε μᾶλλον οὐ φροντίσει νῦν τῶν ἡμετέρων οἰκῶν, ὅτε δουλεύειν αὐτῷ καὶ εὐαρεσιεῖν αὐτῷ ὀλοφύχως εἰσὴλθόμεν!* Ἐντύπωσις κάνει ἐδῶ ὅτι χρησιμοποιεῖται ἀρνησις στὴν κυρία πρότασι, πὸν εἰσάγεται μὲ τὸ *πόσῳ μᾶλλον*. Σὲ ἀντίστοιχη κατασκευή, πὸν ἀπαντᾷ στὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου 7,11: *εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὄντες οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν, ἢ κυρία πρότασι εἰσάγεται πάλι μὲ τὸ *πόσῳ μᾶλλον* καὶ δὲ χρησιμοποιεῖται ἀρνησις.*

Ὁ Tabachovitz (σ. 26) δέχεται τὴ σωστὴ ἐρμηνεία τῆς κατασκευῆς, χρῆσις ὅμως εἶναι νὰ δηλωθῇ ὅτι καὶ σήμερα ἀκόμη καὶ στὴ

νεώτερη ελληνική γλώσσα ή κατασκευή με άρνηση χρησιμοποιείται παράλληλα με την άλλη, πού παραλείπει την άρνηση: λέμε λ.χ. *αν αυτό τό δύσκολο πράγμα τό πετύχαμε με τόσο μικρή προσπάθεια, πόσο περισσότερο εύκολα θά πετυχαίναμε κάτι εύκολότερο!* Άλλά θά μπορούσαμε επίσης νά πούμε: *αν αυτό τό δύσκολο πράγμα τό πετύχαμε με τόσο μικρή προσπάθεια, πόσο περισσότερο εύκολα δέ θά πετυχαίναμε κάτι εύκολότερο!* Πράγματι, γιά νά γυρίσωμε στό χωρίο του Βίου του Συμεών, τό χωρίο αυτό προέρχεται από συμφυρμό των δύο παρακάτω κατασκευών: 1) *...πόσω μάλλον φροντίσει νυν..., οτε...* 2) *οφροντίσει νυν μάλλον..., οτε...*;

Ο Tabachovitz πιδ κάτω (σ. 26 σημ. 2) δέν ίκανοποιείται από την έξήγηση του Behaghel (Deutsche Syntax, II, 587), πού σύμφωνα μ' αυτήν τό γερμανικό *was du nicht sagst!* θά ήταν συντόμευση του *es gibt nichts, was du nicht sagst!* Δέν είμαι άρμόδιος νά άποφανθώ γιά τό πράγμα, όμως άς σημειώσω οτι και στη νέα ελληνική λέμε: *τί του είπα, και όμως τίποτα δέν κατάφερα!* και παράλληλα, με την ίδια σημασία: *τί δέν του είπα, και όμως τίποτα δέν κατάφερα!* Η δεύτερη κατασκευή κατά τή γνώμη μου δέν μπορεί νά έρμηνευτή παρά μόνο σά συντόμευση της άκλόουθης έκφρασης: *τί είναι* (=πόσο άσήμαντο είναι) *έκείνο πού δέν του είπα, και όμως τίποτα δέν κατάφερα!* ("Άς μήν ξεχνούμε οτι τό *τί του είπα!* είναι ισοδύναμο και αυτό με τό *τί είναι* (πόσο σημαντικό είναι) αυτό πού του είπα! Πρέπει ακόμη νά προσθέσω οτι σύμφωνα με την παραπάνω έρμηνεία μου στην τελευταία αυτή περίπτωση δέν υπόκειται συμφυρμός της κατασκευής με άρνηση και έκείνης πού δέν έχει άρνηση: έπιμένως ή παρουσία της άρνησης στην τελευταία αυτή περίπτωση είναι έντελώς διαφορετική από την παρουσία της στην περίπτωση πού προηγουμένως μελετήσαμε.

Διαπιστώνει ο Tabachovitz (σ. 52) οτι στο Λεόντιο Νεαπόλεως, Βίος Συμεών, 1696B, λέγεται: *Βάλωμεν δεξιά οτι ολα τά δεξιά καλά εισιν και στη Διήγηση των θαυμάτων του άγίου Άρτεμίου* (έκδ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Πετρούπολις 1904) 5, 4, διαβάζομε: *άπάρας ουν από Άφρικης έβαλεν εις την πανευδαίμονα πόλιν.*

Η σημασία αυτή του βάλλω (=κατευθύνομαι, τραβώ πρὸς...) δέ διατηρείται: στη νέα ελληνική: λέμε γιά πού τό *βαλες* (=τό βήμα σου);, αλλά έδω τό ρήμα είναι μεταβατικό.

Βρίσκει ο Tabachovitz (σ. 74) στη δεύτερη έπιστολή πρὸς Κορινθίους, 10, 10: *οτι αί έπιστολαί μέν, φησίν, βαρεΐται και ίσχυραί, ή δέ παρουσία του σώματος άσθενής και ο λόγος έξουθενήμενος.* Η χρήση

αυτή του *φησίν*, που την αρχή της τή βρίσκει κανείς ήδη στο Δημοσθένη 20, 69¹, εξελιγμένη οδηγεί στη χρησιμοποίηση του *φησίν* ως μορίου που θέλει να δηλώσει κάτι το υποθετικό, καμιά φορά με ένα κάπως ειρωνικό νόημα και που έτσι γίνεται ταυτόσημο με το *δήθεν*, το *τάχα*. Στη Λαυσαϊκή Ιστορία (χφ T) 42, 6, λέγεται επίσης: *καί κράζει, φησί, τὸ παιδίον*, όπου πρόκειται για τὸν Πονηρό, που είναι μεταμορφωμένος σὲ δεκάχρονο παιδί.

Είναι φανερό ότι το *φησίν* τοῦτο δὲν είναι ἄλλο ἀπὸ τὸ νεοελληνικό *λέει* (=καθὼς λένε, ὅπως υποστηρίζει, ὅπως διατείνεται· *δήθεν τάχα*). Τὸ πράγμα ἐπιβεβαιώνεται καὶ στὰ ἀκόλουθα χωρία: *Doctrina Jacobi*, ἔκδ. Bonwetsch, Βερολίνο 1910, 52, 23: *καλεῖ αὐτοὺς τοὺς κατὰ συνήθειαν ἐρχομένους καὶ ἀγίας γραφὰς νοῦντας καὶ ἀγαπῶντας, φησί, τὸν θεόν* (τὸ χφ F στὴ θέση τοῦ *φησίν* παρέχει: *ὡς ἐδόκουν*). Μαλάλας 440, 15: *οἱ γὰρ ὀνομαζόμενοι πορνοβοσκοὶ περιῆγον ἐν ἐκάστῳ τόπῳ περιβλεπόμενοι πένητας ἔχοντας θυγατέρας καὶ διδόντες αὐτοῖς, φησίν, ὄρκους καὶ ὀλίγα νομίματα ἐλάμβανον αὐτάς*.

Πολὺ σωστὰ υποστηρίζει ὁ Tabachovitz (σ. 77) ὅτι τὸ *διδόναι τινὶ χεῖρα* στὴ Λαυσαϊκή Ιστορία, 42, 7: *Ἄββᾶ Ναθαναήλ, ἐλέησόν με καὶ δός μοι χεῖρα*, σημαίνει: βοήθησέ με, καὶ ὅχι *reiche mir deine Hand*, ὅπως εἶχε μεταφράσει ὁ Krottenthaler. Πρόκειται γιὰ τὸ νεοελληνικό *δίνω ἓνα χέρι*=βοηθῶ.

Διαπιστώνει ὁ Tabachovitz (σ. 31) ὅτι ἡ ἔκφραση *λοιπὸν οὖν* εἶναι πολὺ συχνὴ στὰ μεταγενέστερα ἑλληνικά χρόνια (Ἰουστίνου, Πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαίου διάλογος) (Migne, 6, 620B): *Καὶ ὁ Τρύφων ἰσχυρῶς καὶ διὰ πολλῶν δείκνυται σοὶ τοῦτο, φίλε, ἔφη· λοιπὸν οὖν καὶ ὅτι ... ἐπέμεινεν ἀπόδειξον· Ἀποφθ. Πατέρων* (Migne 65, 389C): *λοιπὸν οὖν ἠῆφε περὶ τῆς ἰδίας ψυχῆς*.

Ἡ ἔκφραση *λοιπὸν οὖν*, που ἀποτελεῖ πλεονασμὸ, μᾶς θυμίζει τὸ νεοελληνικό συνώνυμο: *ὥστε λοιπὸν*, που κι' αὐτὸ πλεονασμὸ συγκροτεῖ.

Τὸ *πλὴν ἄλλά*, που κι' αὐτὸ πλεονασμὸ ἀποτελεῖ, τὸ βρίσκει κανείς καὶ παλιότερα καὶ στὸ Συντίπα (ἔκδ. Jernstedt, 1912) 81, 22: *πλὴν ἄλλά φράσον μοι*. Τὸ *πλὴν ἄλλά* ἀπαντᾷ συνηθέστερα στὴ νέα ἑλληνικὴ μὲ τὴ μορφή: *πλὴν ὁμοῦ* (στὴν ἀρχαιότερη γραφομένη).

Τὸν Tabachovitz (σ. 49 κέ.) ἀπασχολεῖ ἡ χρῆση τοῦ *ἀπόκρισις*=δουλειά, ὑπόθεση (Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος Ἰωάννου, 88, 9: *Ἄγω-*

¹ Βλ. Tabachovitz, ὁ.π., σ. 73.

μεν εἰς Τύρον, ὅτι ἔχω ἐκεῖ ἀπόκρισιν καὶ θέλω ἵνα ἔλθῃς μετ' ἐμοῦ). Γράφει λοιπὸν ὁ Σουηδὸς ἐρευνητῆς (σ. 50) τὰ ἐξῆς: De ce sens de: faire une commission pour quelqu'un, s'acquitter d'une tâche envers quelqu'un, on est tenté d'en faire dériver un autre, qu'on a jusqu'ici, autant que je peux voir, totalement négligé, savoir: obliger quelqu'un, accéder à ses desirs». Νομίζει δηλ. ὁ Tabachovitz ὅτι ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ποιῆν ἀπόκρισιν (κάνω μιὰ ἐξυπηρέτηση κάποιου) βγαίνει ἡ ἔννοια τοῦ: ὑποχρεώνω κάποιον, ὑποχωρῶ στὶς ἐπιθυμίες του, ὑπακούω (δίδωμι ἀπόκρισιν): Ἐποφθ. Πατέρων, Migne 65, 257 B: φοβούμενος τὰς εὐχὰς αὐτοῦ ἐξέρχομαι, ἐπεὶ οὐκ ἐδίδουν σοι ἀπόκρισιν (=ἐπειδὴ φοβοῦμαι τίς παρακλήσεις σου ἀπομακρύνομαι, γιατί ἐσένα δὲ θὰ σὲ ἄκουα).

Νομίζω ὅτι δὲν εἶναι σωστὴ ἡ ἀφετηρία τοῦ Tabachovitz, γιατί πρῶτα ἔπρεπε νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ πῶς ἡ λέξη ἀπόκρισις πῆρε τὴ σημασία: παραγγελία, δουλειά, ὑπόθεση. Κατὰ τὴ γνώμη μου ἀπόκρισις (στὴ χρῆση αὐτῆ τοῦ μᾶς ἀπασχολεῖ) ἐσήμανε πρῶτα θετική, ἱκανοποιητικὴ ἀπόκριση, συγκατάνευση καὶ κατόπιν ἡ λέξη πῆρε τὴν περαιτέρω ἐξέλιξη, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω. Πράγματι σὲ περίπτωση ἀπορίας ἢ (ἄποια) ἀπάντηση δίνει μιὰ ὁπωσδήποτε ἱκανοποιητικὴ λύση: περισσόσερο μάλιστα ἱκανοποιεῖ ἢ θετικὴ ἀπάντηση. Τὸ ποιῶ ἀπόκρισιν λοιπὸν σημαίνει πρῶτα - πρῶτα ἀπλῶς: ἀπαντῶ, ἔπειτα: ἀπαντῶ καταφατικά, ἐπομένως: ἀνταποκρίνομαι.¹ (ὅπως λέγεται σήμερον στὴ νέα γλώσσα), συμφωνῶ, παραδέχομαι, κατόπιν: εἰσακούω παράκληση ἢ προσταγή, ἐκτελῶ τίς διαταγές. Συνώνυμο βέβαια τοῦ ποιῶ ἀπόκρισιν εἶναι τὸ δίδωμι ἀπόκρισιν. Δίδωμι ἢ ποιῶ ἀπόκρισιν σημαίνει λοιπὸν: δίνω ἀπάντηση ἱκανοποιητικὴ, ἀνταποκρίνομαι στὶς ἐπιθυμίες κάποιου, τοῦ ὑπακούω, κάνω ἔ.τι μοῦ λέει, ἐκτελῶ τὴν παραγγελία του. Ἐποφθ. λοιπὸν τὸ ποιῶ ἀπόκρισιν σημαίνει: κάνω τὴν παραγγελία, τὴ δουλειά κάποιου, τὸ ἀπόκρισις κατάντησε νὰ σημαίνῃ ἀπλῶς: δουλειά. Ἐνάλογο φαίνεται ἡ σημασιολογικὴ ἐξέλιξη καὶ στὰ λατινικά, ἀφοῦ ὁ Δουκάγγιος παρατηρεῖ ὅτι ἡ λέξη *responsum* ἔχει στὰ λατινικά τοῦ μεσαιῶνα τὴν σημασίαν τοῦ «*negotium, maxime illud, quod foris peragitur, de quo domino responsum datur*», μολονότι ὁ Δουκάγγιος δὲ φαίνεται νὰ καταλαβαίνῃ τὴν σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν.

Κατὰ τὴ δική μου γνώμη πρέπει νὰ ξεκινήσωμε ὄχι ὅπως ξεκίνησε

¹ Ἐξίξις νὰ σημειώσω ὅτι σὸν Ἐπίκτητο (Διατριβαὶ παρ' Ἀρριανῶ 2,16,2) ἀπαντᾷ τὸ ἀποκρίνομαι μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἀνταποκρίνομαι, ἐπαρκῶ σὲ κάτι (*ἀποκρίνεσθαι τοῖς πράγμασιν ὡς ἐπὶ τῶν ἐρωτημάτων*). Πρβ. ὅσα λέγονται πιὸ κάτω γιὰ τὸ τὸ ἱκανὸν ποιῶ, ποῦ εἶναι περίπου συνώνυμο μὲ τὸ ἀπόκρισιν ποιῶ.

δ Tabachovitz (σ. 49), από τη σημασία δηλ. τοῦ ἀπόκρισις=δουλειά, ὑπόθεση, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ Δουκαγγίου, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἔκφραση δίδωμι ἀπόκρισιν ἢ ποιῶ ἀπόκρισιν¹, ποῦ σημαίνουν δίνω εὐνοϊκὴ ἀπάντηση, ἀνταποκρίνομαι στὴν ἐπιθυμία κάποιου, ὑπακούω. Πράγματι τὴ σημασία αὐτὴ ἔχουν τὰ παρακάτω χωρία²: 1) Ἀποφθ. Πατ. 257B: φοβούμενος τὰς εὐχὰς αὐτοῦ ἐξέρχομαι, ἐπεὶ οὐκ εἰδίδουν σοὶ ἀπόκρισιν. Τὰ λόγια αὐτὰ λέγονται στὴν ἀκόλουθη περίσταση: ὁ Ζήνων κατέχεται ἀπὸ δαίμονα καὶ ζητᾷ νὰ τὸν ἀποδιώξῃ. Τὸ κατορθώνει, ἀλλὰ ὁ δαίμονας τονίζει ὅτι ἐξ αἰτίας τοῦ Λουγγίνου βρίσκεται ὑποχρεωμένος νὰ ἐξαφανιστῇ· «ἀπομακρύνομαι, λέει, ἐπειδὴ φοβούμαι τὴν προσευχὴν σου, γιατί ἐσένα δὲ θὰ σὲ ἀκούω (σ' ἐσένα δὲ θὰ ἤθελα νὰ ὑπακούσω)»· 2) Ἰω. Μόσχ. 3076A: ὕπαγε, κύριε· οὐ ποιῶ σοὶ ἀπόκρισιν. Λέγεται στὸ χωρίο αὐτὸ ὅτι τὸν πατριάρχη Ἀλεξανδρείας τὸν ἐπισκέφτηκε ἓνας νέος ποῦ ἔχοντας στήριγμά του ἓνα ἔγγραφο ἀπαιτεῖ χρήματα ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, καὶ ὁ πατριάρχης κάνοντας πῶς δὲ θέλει νὰ ὑποκύψῃ στὴν ἀξίωση, τοῦ λέει πῶς δὲ θὰ ἀνταποκριθῇ στὴν ἐπιθυμία του³. 3) Λαυα. Ἰστ., 54, 9. Πρόκειται στὸ χωρίο τοῦτο γιὰ ἄνθρωπο ποῦ ἦρθε στὸν ἅγιό Μακάριο γιὰ νὰ τὸν θεραπεύσῃ ἀπὸ μιὰ μόλυνση. Ὁ ἅγιος Μακάριος δὲ θέλει νὰ τὸν δεχτῇ καὶ ὁ Παλλάδιος ἐπεμβαίνει: Δέομαί σου, τοῦ λέει, κατοικεῖρησον αὐτὸν καὶ δὸς αὐτῷ τὴν ἀπόκρισιν» (=σὲ παρακαλῶ, λυπήσου τον καὶ κάμε του τὴν ἐπιθυμία του, ἀνταποκρίσου στὴν ἐπιθυμία του)· 4) Μαλάλας, 253, 14. Ἔρχεται στὴ Ρώμην ὁ ἀπόστολος Πέτρος καὶ θέλει νὰ ἐπισκεφτῇ τὸ Σίμωνα τὸ Μάγο· βρίσκει ὁμως μπροστὰ στὴν πόρτα του ἓνα σκύλο ποῦ δὲν ἀφήνει κανένα νὰ μπῆ χωρὶς σχετικὴ διαταγὴ τοῦ Σίμωνος. Ὁ Πέτρος τὸν διατάσσει καὶ πηγαίνει στὸν ἀφεντικό του καὶ τοῦ λέει ὅτι ὁ Πέτρος θέλει νὰ τὸν ἐπισκεφτῇ. Ὁλος ὁ κόσμος ξυπάζεται καὶ διερωτᾶται: «Τίς ἐστὶ Πέτρος ἢ ἡ δύναμις αὐτοῦ Πέτρου, οὗ εἶπεν ὁ κύων, ὅτι ἐποίησε τὸν κύνα ἀνθρώποισι λαλεῖν καὶ ποιῆσαι αὐτῷ τὴν ἀπόκρισιν;» Τὸ ποιῆσαι αὐτῷ τὴν ἀπόκρισιν σημαίνει ἐδῶ: νὰ ἀνταποκριθῇ στὴν ἐπιθυμία του καὶ

¹ Τὰ ῥήματα δίδωμι καὶ ποιῶ ἀναλλάσσονται καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις: λ.χ. ποιῶ μετάνοιαν, δίδωμι μετάνοιαν (βλ. Tabachovitz, ὁ.π., σ. 53).

² Τὰ χωρία αὐτὰ τὰ παραθέτει ὁ Tabachovitz (σ. 50-1).

³ Δὲ μεταφράζει μὲ ἀπόλυτη ἐπιτυχία τὸ χωρίο ὁ Hesseling (Morceaux choisis du Pré spirituel, σ. 117) γράφοντας: «Je ne réponds pas à ton assignation». Ἀποτυχημένη ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ μετάφραση τοῦ M.-J. Rouët de Journel (Jean Moschos, Le Pré spirituel, introduction et traduction, Παρίσι [1946], σ. 260): «Je n'ai pas à te répondre», μετάφραση ποῦ συμφωνεῖ μὲ τὴν καλιότερη λατινικὴ μετάφραση τοῦ χωρίου: nolo tibi nunc respondere.

ἔχει, ὅπως πρῶτα-πρῶτα μετέφρασε ὁ Tabachovitz (σ. 50), faire cette commission pour lui.

* Ἀπὸ τῆ σημασία τώρα τοῦ: «δίνω εὐνοϊκὴ ἀπάντηση, συμφωνῶ, ἀνταποκρίνομαι στὴν ἐπιθυμία κάποιου, ἐκτελῶ τὶς ἐπιθυμίες, ὑπακούω», ποὺ τὴ διαπιστώσαμε στὰ χωρία ποὺ καταχώρισα ἀμέσως προηγουμένως, προσήλθε ἡ σημασία τοῦ: «κάνω μιὰ παραγγελία» (ποιῶ ἀπόκρισιν=1. ὑπακούω 2. κάνω τὴν παραγγελία). * Ἔτσι φτάσαμε στὴ σημασία: ἀπόκρισις=παραγγελία. Τὴν τελευταία αὐτὴ σημασία τὴ διαπιστώνομε στὰ παρακάτω λ.χ. χωρία¹: Θεοφ. Ὁμολ., ἐκδ. de Boor, 191, 9: ὁ τὰς βασιλικὰς ἀποκρίσεις ποιῶν βεριδάριος· Doctrina Jacobi 90, 1: συνένυχέν ινι εὐπόρῳ, καὶ παραμείνας αὐτῷ χρόνον ἐμισθώσατο παρ' αὐτοῦ ὁσιτίον καὶ ἐποίει αὐτῷ ἀποκρίσεις· Μάρκου Διακόνου, Βίος ἀγίου Πορφυρίου, ἐκδ. Grégoire-Kugener, 98, 22-3: *Ἐποιήσαμεν δὲ καὶ τὴν ἐξῆς² ἐν τῷ δωματίῳ, τῆς καλῆς Εἰρήνης ποιούσης ἡμῖν πᾶσαν ἀπόκρισιν μετὰ πολλῆς προθυμίας.

* Ἀπὸ τὴν ἔκφραση τώρα ποιῶ ἀπόκρισιν μετὰ τὴ σημασία ποὺ εἶδαμε ἀμέσως πρὶν πάνω ἤρθαμε σὲ ἄλλες ἐκφράσεις: πέμπω ἢ πέμπομαι εἰς ἀπόκρισιν, διέρχομαι ἐν τῇ λεωφόρῳ ἐπ' ἀποκρίσει, ἐνασχολοῦμαι εἰς οἰκιακὰς ἀποκρίσεις, ἔχω (κάπου) ἀπόκρισιν κτλ. Στις ἐκφράσεις αὐτὲς ἡ λέξις ἀπόκρισις σημαίνει ἐπίσης παραγγελία, δουλειά. Ἴδου σχετικὰ παραδείγματα³: Ἰω. Μόσχ. 3096 A: ἀδελφὸς μένων ἐν κοινοβίῳ ἐπέμπειο εἰς ἀποκρίσεις τοῦ κοινοβίου· Βίος ἀγίου Σάββα, ἐκδ. Cotelerius, 294B: εἶχε δὲ τότε ὁ ἡγιασμένος προεβύτης μαθητὴν τινα Σύρον... ἔχοντα ὄνον πρὸς ὑπηρεσίαν καὶ διὲ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς ἀπόκρισιν, ἐπέτρεπε τῷ λέοντι φυλάττειν αὐτοῦ τὸν ὄνον· Νικηφόρου, Βίος Ἀνδρέου σαλοῦ (Migne 111, 712 B): εἵτηθεν δὲ τινα παῖδα δι' ἐπιταγῆς τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἐν τῇ λεωφόρῳ ἐπ' ἀποκρίσει διέρχεσθαι· Διήγ. θαυμ. ἀγ. Ἀρτεμίου, ἐκδ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, 52, 3: τῆς Ἄννης ἐνασχολουμένης εἰς οἰκιακὰς αὐτῆς ἀποκρίσεις παρεκάλει τὴν λεχθεῖσαν Εὐφημίαν ἀρτύειν καὶ ἄπειν τὴν κανδήλαν τοῦ Προδρόμου· Λεοντίου, Βίος Ἰωάννου 88, 9: Ἄγωμεν εἰς Τύρον, ὅτι ἔχω ἐκεῖ ἀπόκρισιν, καὶ θέλω ἵνα ἔλθῃς μετ' ἐμοῦ.

Μετὰ τὴν ἔννοια, νομίζω, τοῦ: παραγγελία, ἐντολὴ (γιὰ τὴν ἐκτέλεση ἐνὸς ἔργου) πρέπει νὰ συνδεθῇ καὶ τὸ μεσαιωνικὸ ἀποκρισιάριος (=ἐντεταλμένος, πληρεξούσιος). Ἀποκρισιάριος λέγεται στὸ Βυζάντιο ὁ ἀπεσταλμένος γενικὰ εἴτε ἔχει περιορισμένη, εἰδικὴ ἐντολή, εἴτε γενι-

¹ Καὶ αὐτὰ τὰ χωρία τὰ ἀντλῶ ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Tabachovitz, σ. 50.

² ἐνν. ἡμέραν.

³ Καὶ αὐτὰ τὰ χωρία τὰ ἀντλῶ ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Tabachovitz, σ. 49.

κότερη (πρεσβευτής)¹. Τὴν ἴδια λέξη χρησιμοποιοῦσαν οἱ Βυζαντινοὶ γιὰ νὰ δηλώσουν καὶ τοὺς ἀπεσταλμένους ἐκκλησιαστικῶν ἀρχηγῶν κοντὰ σὲ ἄλλους ἐκκλησιαστικοὺς ἀρχηγούς ἢ στὸν αὐτοκράτορα. Σὲ πάπυρο λ. χ. τοῦ 6ου αἰῶνα (Maspr. 168, 53; 60) διαβάζομε: Ἰωάννης δ' εὐλαβέστατος μονάζων καὶ ἀποκρισιάρχιος τοῦ θεοφιλεστάτου Ἀνατολίου, προεσιῶτος τοῦ μοναστηρίου². Τὴν ἴδια σημασία ἔχει ἡ λέξη καὶ στὰ δημοτικὰ μεσαιωνικὰ κείμενα· λ. χ. Χρον. Μερῶς, ἐκδ. Καλονάρου, 1632: ἀπόστειλαν καταπαντοῦ τοὺς ἀποκρισιάρχιους τους³, καὶ Φλώριος καὶ Πλάτζια-Φλώρα, ἐκδ. Κριαρά, 880: ἀποκρισιάρχης ἐφτασεν, ἦλθεν ἐκ τῶ Μονιόριον. Εἰδικότερα σήμερα στὴν Κρήτη καὶ στὶς Σαράντα Ἐκκλησίες «ἀποκρισιάρχηδες» λέγονται ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τὴν ἐντολὴ νὰ ἀναγγέλλουν στὸ σπίτι τῆς νύφης τὸν ἐρχομὸ τῆς συνοδείας τοῦ γαμπροῦ (ἄλλιῶς λέγονται «μαντατοφόροι» στὴν Κρήτη καὶ «σχαρακιάρχηδες» στὰ Καλάβρυτα)⁴.

Ἐδῶ εἶναι ἀνάγκη, παρενθετικὰ ἔστω, νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐρμηνεία ποὺ παρέχεται ἀπὸ τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης στὴ λ. ἀποκρισιάρχης (= ἀποστελλόμενος, ὅπως κομίσθη προφορικῆν ἢ γραπτὴν ἀπάντησιν, διαγγελεύς, ἀγγελιαφόρος) δὲν εἶναι σωστὴ. Ἡ πραγματικὴ σημασία εἶναι: ἀπεσταλμένος, πληρεξούσιος. Ἡ σημασία πάλι τοῦ τολμηροῦ, τοῦ ἀναιδοῦς, ἐκείνου ποὺ μιλεῖ γρήγορα, ποὺ μαρτυρεῖται κι' αὐτὴ στὸ Ἱστορικὸν Λεξικόν, προέρχεται ἀπὸ τὴν σημασίαν: ἀπεσταλμένος, ἀφοῦ πολλὰ φορὲς οἱ ἀπεσταλμένοι, ὅταν ἐκτελοῦν ἐντολὰς αὐστηρὰς ἢ βίαιας, δείχνονται (γιὰ λογαριασμὸ ἐκείνων ποὺ τοὺς στέλλουν) καὶ θρασεῖς καὶ βίαιοι. Ἀποκρισιάρχιος πάλι στὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα δὲ δηλώνει, ὅπως σημειώνει τὸ Ἱστορικὸν Λεξικόν, τὸν

«ἀποκρινόμενον διὰ τοῦ: κύριε ἐλέησον ἢ: ἀμὴν εἰς τὰς αἰτήσεις τοῦ ἱερέως», ἀλλὰ τὸ διάκονο ἐκεῖνον ποὺ ἀντιπροσωπεύοντας τὸ ἐκκλησίασμα προφέρει τὶς παραπάνω ἐκφράσεις. Ἐχομε ἐπομένως καὶ ἐδῶ τὴν σημασίαν τοῦ ἐκπροσώπου.

Συνδέω τὸ μεσαιωνικὸ ἀποκρισιάρχιος μὲ τὴν σημασίαν τῆς λέξης «ἀπόκρισις»: παραγγελία, ἐντολή, γιὰτὶ δὲ νομίζω ὅτι «ἀποκρισιάρχιος» ὀνομάστηκε ὁ ἀπεσταλμένος ἐπειδὴ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ «ἀποκρίνεται» γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ἐντολέα του, ἀλλὰ γιὰτὶ ἀναλάμβανε μιὰ «ἀπόκρι-

¹ Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, 4 σ. 124-5 καὶ L. Bréhier, Le monde byzantin, Les institutions de l'empire byzantin, Παρίσι: 1949, σ. 302.

² Βλ. καὶ L. Bréhier, ὁ. π., σ. 455.

³ Ἡ λέξη ἀπαντᾷ καὶ στοὺς στίχους 1171, 2846 καὶ 2800 τοῦ Ἰδίου κειμένου, καθὼς καὶ σὲ πολλὰ χωρία τοῦ ποιήματος τοῦ Βελισσαρίου.

⁴ Βλ. Φ. Κουκουλέ, ὁ. π., σ. 72.

σιν», μιὰ ἐντολή (commissionem). Νομίζω γι' αὐτὸ ὅτι ἐσφαλμένα ἐρμηνεύουν τὸ ἀποκλισιάρης τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ (156¹⁰, 290¹¹, ἐκδ. Dawkins) οἱ παλιότεροι ἐκδότες τοῦ κειμένου τούτου E. Miller καὶ C. Sathas: «porteur d'une réponse», ἂν καὶ προσθέτουν: ambassadeur. Τὴν ἴδια λαθεμένη ἐρμηνεῖα δίνει καὶ ὁ Ἄθαν. Σακελλαρίου (Κυπριακά, 2 σ. 462) στὴ λέξη. Ἡ ἐσφαλμένη αὐτὴ ἐρμηνεῖα ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Π. Λορεντζᾶτο (Ἄθηνᾶ 16 [1904] 207) καὶ ἀπὸ τοὺς συντάκτες τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης τοῦ Δ. Δημητράκου. Ὁ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ Μαχαιρᾶ καταχωρίζει στὸ γλωσσάριο τῆς ἐκδοσῆς του τὴ λέξη ἀποκλισιάρης, τὴ σχετίζει φυσικὰ μὲ τὸ ἀποκρισιάρης, ἀλλὰ δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴ σημασιολογικὴ τῆς ἐξέλιξη. Σωστὰ ἐρμηνεύει τὴ λέξη ἀποκρισάρης ὁ Χρῆστος Παντελίδης βρῖσκοντάς την σὲ κυπριακὸ χειρόγραφο (Ἄθηνᾶ 34 [1922] 152) (=ἀπεσταλμένος, πρεσβευτής).

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ λέξη ἀπόκρισις ἀπαντᾷ στὸ Χορρίκιο (6ος αἰώνας)¹ καὶ μὲ τὸ νόημα: πρεσβεία (=ἀποστολὴ πρέσβων)· νόημα πρὸς τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται ἀμεσῶς καὶ μὲ τὴ χορήγηση ἐντολῆς ἢ ἐντολῶν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ τὸ ἀποκρίνομαι στὰ μεσαιωνικά καὶ τὰ νεώτερα χρόνια σήμανε: μιῶ γιὰ λογαριασμὸ κάποιου, καὶ ὄχι γιατί ὁ πληρεξούσιος «ἀπαντᾷ» (στὴν κυριολεξία), δίνει ἀπάντηση. Πρέπει μάλιστα νὰ προσθέσω ὅτι τὸ ἀποκρισιάρης εἶναι ἀκριβῶς ἀντίστοιχο πρὸς τὸ γαλλικὸ *commissionnaire* (πρβ. ἰταλ. *commissionario*), ποῦ σημαίνει ἀνάμεσα σὲ ἄλλα: celui dont le métier est de faire les commissions du public². Τέλος ἄς σημειώσω ὅτι μὲ τὴ σημασία «ἐντολὴ, παραγγελία» τῆς λέξης ἀπόκρισις δὲν ἔχει σχέση τὸ νεώτερο ἀνταποκριτής, ποῦ πρέπει νὰ συσχετιστῆ μὲ τὸ γαλλικὸ *correspondant*³.

Πρέπει νὰ προσθέσω ἀκόμη ὅτι σωστὴ εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Tabachovitz (σ. 51-2) ὅτι τὸ ἀπόκρισιν ποιῶ (=ἐκτελῶ τὴν ἐντολὴν) ἔχει τὴν ἴδια περίπου σημασία μὲ τὸ τὸ ἱκανὸν ποιῶ σὲ ἐκφράσεις ὅπως οἱ ἀκλόουθες: Κ. Διαθ. Μάρκ. 15, 15: ὁ δὲ Πιλάτος βουλόμενος τῶ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι ἀπέλυσε αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν· Διογ. Λαέρτ., 4, 50: τὸ ἱκανὸν οὐ ποιήσω, φησίν, εἰάν παρακλήτους πέμψης.⁴

¹ Βλ. *Revue de Philologie* 1, 79.

² *Paul Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Παρίσι 1952.

³ Βλ. γιὰ τὴ λέξη ἀνταποκριτής καὶ τὴ χρῆση τῆς Στ. Κουμανούδη, Συναγωγὴ νέων λέξεων («ἀνταποκριτής» ἐπιγραφή βιβλίου ἐμπορικοῦ τυπωθέντος ἐν Τριεσίφ ἐλληνιστί καὶ ἰταλιστί, τῷ 1805).

⁴ Συνώνυμο πρὸς τὸ τὸ ἱκανὸν ποιῶ εἶναι καὶ τὸ τὸ ἱκανὸν δίδωμι. Ἄπο

Ἄπο τό τό *ικανόν ποιῶ* (τινι) τοῦτο προήλθε ἀσφαλῶς τό νεώτερο: *ικανοποιῶ*¹, γιὰτί δέ συμφωνῶ μέ τόν Tabachovitz, πού νομίζει ὅτι στό τό *ικανόν ποιῶ* ἔχομε λατινισμό (θά ἐννοῆ ἀσφαλῶς τό ἀντίστοιχο: *satis facio*). Ἐπομένως τό τό *ικανόν ποιῶ* σημαίνει: *κάνω ἐκεῖνο πού εἶναι ἀρκετό, παρέχω ἱκανοποίηση, ἐκτελῶ τήν ἐντολή, τήν παράκληση, τήν ἐπιθυμία, κτλ.* βρῖσκεται λοιπόν πράγματι πολὺ κοντά σημασιολογικῶς στό *ἀπόκρισιν ποιῶ*.

Ὁ Tabachovitz διαπιστώνει ὅτι ὑπάρχει καί τό παθητικό: τό *ικανόν πάσχειν*, πού τό βρῖσκει στό Θεοφάνη τόν Ὁμολογητή, ἔκδ. de Boor, 184, 10: *ἀκηκοῖτες οὖν οἱ μοναχοὶ τοῦ ἁγίου Κόνωνος ἤρπασαν αὐτοὺς ἐν ἀκατίῳ καὶ ἐπέρασαν εἰς τὸν Ἅγιον Λαυρέντιον, διότι προνόμια εἶχε μηδένα ἐκβλήσκεισθαι τοῦ ναοῦ, ἕως οὗ πάθῃ τό ἱκανόν*. Πρὶκεῖται γιὰ στασιαστές πού ὀδηγεῦνται στό ναὸ γιὰ νὰ βροῦν ἐκεῖ ἀσυλο. Ἡ ἐκφραση *ἕως οὗ πάθῃ τό ἱκανόν* σημαίνει: *ἕως ὅτου μείνη ἱκανοποιημένος, ἕως ὅτου καθησυχάσῃ*.

Παθητικό ἐπίσης τοῦ τό *ικανόν ποιεῖν* εἶναι καί τό τό *ικανόν λαμβάνειν*: Κ. Διαθ., Πράξ. Ἀποστ. 17, 9: *λαβόντες τό ἱκανόν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ ἰῶν λοιπῶν ἀπέλυσαν αὐτούς*. Ἄφοῦ τώρα τό *ἀπόκρισιν ποιῶ* εἶναι περίπου συνώνυμο μέ τό τό *ικανόν ποιῶ* ἢ τό *ικανόν δίδωμι*, πού σημαίνουν: *ικανοποιῶ, δείχνω προθυμία (σέ κάτι), εἶναι φυσικό καί τό ἀπόκρισιν πάσχω*, πού τό βρῖσκει ὁ Tabachovitz δυο φορές σέ ἓνα πάπυρο (P. Oxy. XVI 1855: *ἵνα πάθωμεν ἀπόκρισιν οὐκ ἔπαθον παρ' αὐτῶν ἀπόκρισιν*²), νὰ σημαίνῃ: *βρῖσκω ἱκανοποίηση, ἀπαντῶ προθυμία*. Πρὶκεῖται σὰ δυο παραπάνω παπυρικά χωρία γιὰ ἓναν εἰσπράκτορα φόρων, πού μᾶς λέει ὅτι πῆγε κάπου, *ἵνα πάθῃ ἀπόκρισιν* (=γιὰ νὰ ἱκανοποιηθῇ, ἀπό τίς εἰσπράξεις φυσικά), καί προσθέτει: *οὐκ ἔπαθον ἀπόκρισιν* (=δὲ βγήκα ἱκανοποιημένος, δὲ βρήκα προθυμία —καταβολῆς φυσικά τῶν φόρων).

Παναπιστήμιον Θεσσαλονίκης

Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ

τό τελευταῖο προέρχονται καί τὰ *ικανοδοσία* (ῆ) (=ἱκανοποίηση, ἐγγύηση), *ικανοδοίτης* (δ) (=ἐγγυητής) καί *ικανοδοῖῶ* (=ἱκανοποιῶ, παρέχω ἐγγύηση).

¹ Κατὰ τόν ἴδιο τρόπο ἀπό τό *το ἱκανόν δίδωμι* προήλθε τό *ικανοδοῖῶ* (βλ. ἀμέσως προηγούμενη σημείωση).

² Οἱ ἐκδότες τοῦ παπύρου χαρακτηρίζουν περίεργη τῆ φράση καί παρατηροῦν ὅτι πρέπει νὰ σημαίνῃ: *πατωχαίνω εὐνοϊκῆ ἀπάντηση στήν ἐρώτησή μου*.